

**NODAVLAT TIJORAT TASHKILOTLARI MANSABDOR SHAXSLARINING
JINOIY JAVOGBARLIGI: NAZARIYA VA AMALIYOT MUAMMOLARI**

Akramova Muazzam Turdikul qizi

O'zbekiston Respublikasi Odil sudlov akademiyasi doktoranti,

ISFT instituti o'qituvchisi

Telefon: +998 97 011 76 18

E-mail: akramovam@isft.uz

Annotasiya

Ushbu maqolada nodavlat tijorat tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan mansabdor shaxslarning xizmat mavqeini suiste'mol qilishi bilan bog'liq jinoyatlar va ularning huquqiy javobgarlik asoslari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda nodavlat sektoridagi "mansabdor shaxs" tushunchasining o'ziga xos mezonlari, xususan, tashkiliy-boshqaruv va ma'muriy-xo'jalik vazifalarining mazmuni yoritib berilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 192° va 192¹¹-moddalarini qo'llashda yuzaga kelayotgan muammolar, zarar miqdorini aniqlash va jinoiy ish qo'zg'atishning protsessual xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Maqolada nodavlat sektorida korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligini oshirish va qonunchilikdagi bo'shliqlarni to'ldirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: *nodavlat tijorat tashkiloti, mansabdor shaxs, jinoiy javobgarlik, suiste'molchilik, tijorat poraxo'rliqi, tashkiliy-boshqaruv vazifasi, iqtisodiy jinoyatlar.*

Xususiy xavfsizlik va detektiv firmalari xodimlari tomonidan jinoyatlar sodir etilishiga hissa qo'shadigan holatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) nodavlat huquqni muhofaza qilish sektori paydo bo'lgan va rivojlangan tashqi sharoitlar tufayli xususiy xavfsizlik va detektiv agentliklariga jinoiy kirib kelish;

b) xususiy xavfsizlik va detektiv firmalari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasining yetarli emasligi; c) huquqni muhofaza qilish organlarining xususiy xavfsizlik va detektiv firmalari xodimlari tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni aniqlash, tergov qilish va hal qilish borasidagi sa'y-harakatlaridagi kamchiliklar;

d) xavfsizlik va detektiv faoliyati sohasidagi jinoyatlarning yashirinligi; d) xususiy detektiv va xavfsizlik firmalarida ishlash uchun xodimlarni tekshirish va tanlashning samarasiz tizimi; e) xususiy xavfsizlik va detektiv firmalari xodimlarini o'qitish va o'qitishdagi kamchiliklar.[1]

S.Gulyamovning fikricha, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Sakkizinchi bo'limining "Mansabdor shaxs" tushunchasiga o'zgartirish kiritish lozim. Bunda nafaqat an'anaviy boshqaruv, balki raqamli ekotizimlar, platformalar va kripto-aktivlar ustidan nazoratni amalga oshiruvchi shaxslarni ham nodavlat tashkilot mansabdori sifatida aniq belgilash zarur. [2]

Tijorat yoki boshqa tashkilotlarda hokimiyatni suiiste'mol qilishning umumiy obyekt iqtisodiy sohadagi, mulkchilik shaklidagi, iqtisodiy faoliyatdagi va tijorat va boshqa tashkilotlarning normal ishlashidagi ijtimoiy munosabatlar sifatida belgilanishi mumkin. Ushbu obyekt ni belgilashda muallif rasmiy faoliyatni tartibga soluvchi ijtimoiy munosabatlar iqtisodiy ma'noga ega degan fikrdan kelib chiqadi, chunki iqtisodiyotga zarar, to'g'ridan-to'g'ri bo'lmasa ham, iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining boshqaruv apparatining normal ishlashini buzish orqali yetkaziladi, bu turdagi faoliyat (tadbirkorlik) ularning asosiy qonuniy maqsadi hisoblanadi.[3]

Jinoyatning subyektiv tomoni, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita niyatdan tashqari, ma'lum bir maqsad bilan tavsiflanadi - o'zi yoki boshqalar (qarindoshlar, yaqinlar, biznes sheriklar va boshqalar) uchun foyda va afzalliklar olish yoki boshqalarga zarar yetkazish.

Motiv bu jinoyatning konstruktiv belgisi emas; shuning uchun u jinoyat sodir etilganda farq qilishi mumkin. Biroq, har qanday holatda ham, motiv barcha toifadagi ishlarda isbot predmeti hisoblanadi va uni aniqlash majburiydir. An'anaga ko'ra, hokimiyatni suiiste'mol qilishni tavsiflovchi motivlarga g'arazli motivlar va boshqa shaxsiy manfaatlar kiradi.

Shuning uchun, agar yuridik shaxs vakolatlarini suiiste'mol qilish natijasida foyda ko'rsa, jinoyatni sodir etgan shaxsga yoki ijtimoiy xavfli qilmish kimning manfaatlarini ko'zlab sodir etilgan tashkilotga qarshi da'vo qo'zg'atish mumkin. Zararni keyinchalik samarali qoplashning asosiy omili da'voni ta'minlash uchun shoshilinch choralar ko'rish maqsadida sudgacha bo'lgan bosqichda sudlanuvchilarning moliyaviy ahvolini aniqlashdir. Buning sababi, bir tomondan, shaxslar uchun sud qarorini bajarish uchun zarur bo'lgan mol-mulk yoki mablag' yo'qligi sababli, ayniqsa yetkazilgan mulkiy zarar katta bo'lsa, ijro bosqichida qiyinchiliklar mavjud. Boshqa tomondan, yuridik shaxslarga qarshi da'vo qo'zg'atishda tashkilotni tugatish, uni qayta tashkil etish, bankrotlik va boshqalar orqali sud buyruqlarini bajarishdan qochish uchun faol usullar ham qo'llaniladi.[4]

Jinoyat ishlarida mulkka yetkazilgan zararni isbotlash, shuningdek, sud sudlanuvchidan mablag'larni undirishni buyurishini anglatmaydi. Masalan, da'volar da'vo muddati tugaganligi sababli rad etilishi mumkin. Bundan tashqari, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, tashkilotga uning xodimlari tomonidan yetkazilgan zarar, yo'qotilgan foydada ifodalangan taqdirda, undirish uchun qonuniy asoslar yo'qligi sababli da'vo qo'zg'atish noo'rin hisoblanadi. Ba'zi hollarda, aybdor shaxs uchun qarzni qayta tuzish tartibi joriy etilishi va uni to'lovga qodir emas (bankrot) deb e'lon qilinishi munosabati bilan sud jarayoni tugatildi.

Jinoyat huquqi doktrinasi, qoida tariqasida, bu tushunchaning umumiy ta'rifiga ega emas va jiddiy zararining xususiyati u ifodalanishi mumkin bo'lgan ijtimoiy xavfli oqibatlar turlari ro'yxati orqali ochib beriladi.

A. Ya. Asnining fikriga ko'ra, fuqarolar va tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarining jiddiy buzilishi, "birinchidan, istisnosiz barcha holatlarda Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan fuqarolar yoki tashkilotlarning konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va manfaatlarining buzilishi; va, ikkinchidan, boshqa holatlarda, buzilish va yetkazilgan zararni huquqni muhofaza qilish organi tomonidan emas,

balki jabrlanuvchi tomonidan jiddiy yoki ahamiyatsiz deb baholashdan iborat sub'ektiv mezon asosida belgilanadi.[5]

Tijorat va boshqa tashkilotlarda boshqaruv funksiyalarini bajaruvchi shaxslarning vakolatlarini suiiste'mol qilganliklari va xizmat vazifalarini bajarmaganliklari yoki lozim darajada bajarmaganliklari uchun jinoiy javobgarligiga taalluqlidir, bu esa shaxslar yoki tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini yoki jamiyat yoki davlatning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini jiddiy ravishda buzishga olib keladi. Ushbu shaxslarning o'z xizmat vazifalari bilan bog'liq holda o'z vakolatlari doirasida rasmiy hujjatlarni qalbakilashtirgan taqdirda ularning harakatlarini tasniflash masalasi ham hal qilinmagan.[6]

Hokimiyat yoki rasmiy vakolatni suiiste'mol qilish qoidasi, hokimiyat yoki rasmiy lavozimni suiiste'mol qilishning umumiy qoidasiga nisbatan alohida deb hisoblanishi mumkin, chunki "rasmiy lavozim" tushunchasi "rasmiy vakolatlar" tushunchasidan kengroqdir.

Tijorat tashkilotlarida, jumladan, davlat yoki shahar tashkilotlarida boshqaruv funksiyalarini bajaruvchi shaxslarning beparvolik munosabati davlat yoki shahar mulkiga ko'p million dollarlik zarar yetkazilishiga yoki fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarining jiddiy buzilishiga olib kelgan holatlar ma'lum, ammo aybdor shaxslar faqat intizomiy javobgarlikka tortilgan.

M.H.Rustamboyevning fikricha, nodavlat tijorat tashkilotlarida sodir etilgan, ijtimoiy xavfliligi katta bo'lmagan va zarar miqdori uncha yuqori bo'lmagan (masalan, BHMning 30 baravaridan kam) qilmishlar uchun jinoiy javobgarlik o'rniga Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga maxsus modda kiritish orqali ma'muriy jazo choralarini belgilash lozim.[7]

B.X.Po'latovning fikricha, JK 192¹¹-moddasi bo'yicha, agar zarar faqat xususiy tashkilotning o'ziga yetkazilgan bo'lsa, jinoiy ish qo'zg'atish uchun mulkdorning (aksiyadorlarning) arizasini majburiy shart qilib belgilashni kuchaytirish. Ammo, agar qilmish iste'molchilar huquqlari yoki atrof-muhitga zarar yetkazsa, ishni prokuror tomonidan ommaviy tartibda qo'zg'atish mexanizmini saqlab qolish lozim.[8]

Xulosa sifatida aytish mumkinki, notijorat tashkilotlari mansabdor shaxslarining javobgarlik choralarini kuchaytirish lozim. Birinchidan, Nodavlat tashkilot mansabdorlariga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosi o'rniga, yetkazilgan zararni bir necha baravar miqdorida qoplash (iqtisodiy jarima) va ma'lum muddatga boshqaruv lavozimlarini egallash huquqidan mahrum qilish jazo choralarini kengroq qo'llash lozim.

Ikkinchidan, JK 192¹¹-moddasi bo'yicha, agar zarar faqat xususiy tashkilotning o'ziga yetkazilgan bo'lsa, jinoiy ish qo'zg'atish uchun mulkdorning (aksiyadorlarning) arizasini majburiy shart qilib belgilashni kuchaytirish. Ammo, agar qilmish iste'molchilar huquqlari yoki atrof-muhitga zarar yetkazsa, ishni prokuror tomonidan ommaviy tartibda qo'zg'atish mexanizmini saqlab qolish lozim.

Uchinchidan, Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi hamda "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar

to'g'risida"gi qonunlarga yirik tijorat tashkilotlarida anti-korrupsiya komplayens tizimini majburiy o'rnatish haqida norma kiritish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] В.С.Изосимов. Теоретико-прикладной анализ служебных преступлений, совершаемых в коммерческих и иных организациях. Автореф.дисс...док.юрид.наук. – Нижний Новгород, 2004. – С.37.

[2] Gulyamov S.S. "Digital Law" (Raqamli huquq) darsligi, Toshkent – 2023.

[3] Д.А.Османгаджиевна. Уголовно-правовые и криминологические проблемы злоупотребления полномочиями в коммерческой или иной организации (по материалам Республики Дагестан). Автореф.дисс...док.юрид.наук. – Махачкала, 2011. – С.12.

[4] Н. А. Каменский. Об ответственности физических и юридических лиц в связи со злоупотреблением полномочиями в коммерческих и иных организациях. // – М.: Вестник ВГУ. Серия: Право 2018. – С. 319.

[5] А.В. Крылова. Понятие существенного вреда правам и законным интересам граждан и организаций в составе «управленческого» злоупотребления полномочиями. // М.: ВЕСТН. МОСК. УН-ТА. СЕР. 11. ПРАВО. № 6. 2014. – С. 68.

[6] М. А. Любавина. Некоторые проблемы уголовной ответственности лиц, выполняющих управленческие функции в коммерческих и иных организациях. // М.: Криминалист. № 1 (12). 2013. – С. 3.

[7] М.Н.Рустамбаев М.Н. "O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi". 4-tom, 2021.

[8] Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish muammolari", Toshkent – 2019.